

Liivimaa kristianiseerimine visuaalkultuuri vaatevinklist

Kersti Markus

Traditsiooniliselt algavad ajaloouurimused Liivimaa kristianiseerimisest Segebergi kloostris koorihärra Meinhardi misjoniretkega Väina liivlaste seas. Ta tuli sinna koos Põhja-Saksa kaupmeestega 1180. aastate algupoolel „lihtsalt Kristuse pärast ja ainult et jutlustada”, nagu nendib Läti Henrik oma kroonikas.¹ Pärast Polotski kuningalt loa saamist asus ta püsivalt Ükskülasse (Ikš ile), liivlaste keskusse umbes 40 kilomeetrit Väina jõe suudmest ülesvoolu, kuhu rajas kiriku ning Ojamaa meistrite abiga ka kivilinnuse. Viimasest kuulus talle küll ainult viiendik, ülejäänud finantseerisid saksa kaupmehed ja liivlased. Pärast piiskopiks pühitsemist 1186. aastal suutis ta rajada veel teisegi linnuse lähedasele Holmi (Märti sala) jõesaarele.²

Kroonikast lähtuvalt on tegemist ühe sündmuste reaga, mis tähistab Saksa misjoni algust Liivimaal. Kuna Henrik jõudis Liivimaale mitte varem kui 1205. aastal ning kogu kroonika on kirjutatud tagasisivaatavalt 1220. aastatel, siis on esimese raamatu sündmused nii kokku pressitud, et kaks linnuse ehitust on saanud üheks ning alles järgnevast kommentaarist saame

teada, et vahepeal on Meinhard pühitsetud piiskopiks. Seetõttu on Läti ajalookirjutuses tavapärase arusaam, et mõlemad ehitised on ojamaalaste tehtud. Samas on linnuste ehitusstiil ja materjali töötlus täiesti erinevad – asjaolu, millele on tähelepanu juhtinud nii Armin Tuulse³ kui ka läti uurija Ieva Ose,⁴ kuid kumbki ei arendanud seda mõtet edasi. Kaasaegses linnustuurimise kontekstis on see tähelepanek aga vägagi intrigeeriv, sest kaitse kõrval on hakatud märksa rohkem esile tõstma linnuste sümbolset tähendust – võimu kehastust, positsiooni maastikus ning isegi esteetilist rolli.⁵ Kui Henrik rõhutab Meinhardi ettevõtmiste rahumeelsust,⁶ siis tekib siin tegeliku reaalsusega tõsine konflikt, sest iga kivehitus oli 12. sajandi Läänemere ruumi kontekstis võimu kehastus. Niisuguse ehitise püstitamine nõuab kohaliku geoloogia tundmist, professionaalsete kiviraidurite olemasolu ning inseneritehnilisi ja ehituskunstilisi teadmisi. See oli kallis ja eksklusiivne lõbu, mida sel perioodil said endale lubada ainult kõige kõrgemad võimukandjad (kuningas, piiskop, kõrgeadel), kelle alluvuses meisterkonnad töötasid. Raha

¹ Henriku Liivimaa kroonika. Tlk. R. Kleis, toim. E. Tarvel. Tallinn, 1982, I. 2.

² HLK, I, 3–6; T. Kala, L. Kaljundi, J. Kreem, I. Leimus, K. Markus, A. Mänd, I. Põltsam-Jürjo, E. Russow, A. Selart, M. Tamm, H. Valk. Eesti ajalugu II. Eesti keskaeg. Toim. A. Selart. Tartu, 2012, lk. 36.

³ A. Tuulse. Die Burgen in Estland und Lettland. Tartu, 1942, lk. 27.

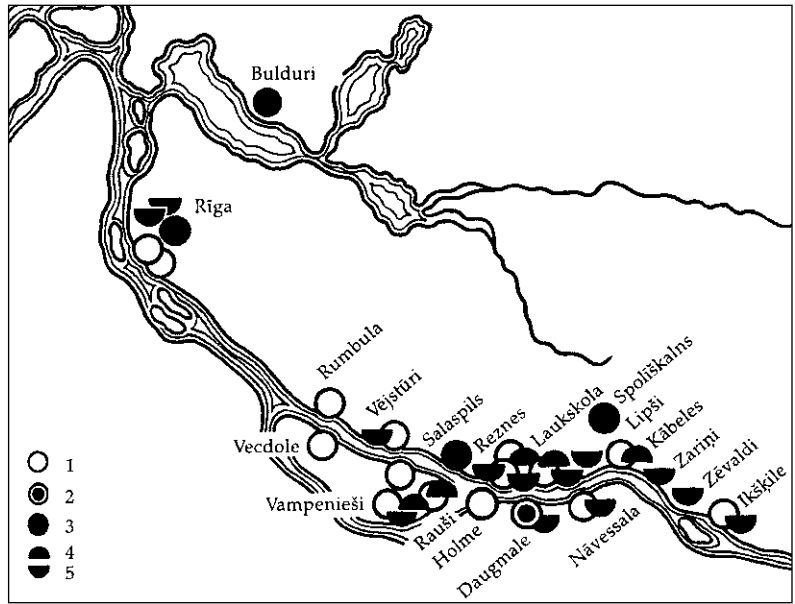
⁴ I. Ose. Die ersten Burgen mit regulärem Grundriss in Lettland. – Castella Maris Baltici 6. Vilnius, 2004, lk. 141–146.

⁵ R. Liddiard. Castles in context. Power, symbolism and landscape, 1066 to 1500. Oxford, 2012. Maastiku teema on Skandinaavia keskaegsete kirikute uuringutes prioriteetsel kohal juba pikemat aega, kuid viimastel aastatel on jõudnud see ka Henriku kroonika käsitlustesse. Vt. nt. A. C. Bonnier. Uppland under medeltiden – kulturlandskapets utveckling och det konsthistoriska materialet. – Bebyggelsehistorisk tidskrift 2 (1981), lk. 80–83; M. Dahlberg. Skaratraktens kyrkor under äldre medeltid. Skrifter från Skaraborgs länsmuseum 28. Västeråker, 1998; C. S. Jensen. How to convert a landscape: Henry of Livonia and the Chronicon Livoniae. – The Clash of cultures on the medieval Baltic frontier. Koost. A. V. Murray. Ashgate, 2009, lk. 151–168.

⁶ Liivimaa varase misjoni rahumeelsuse kriitikat vt. C. Selch Jensen. The nature of the early missionary activities and crusades in Livonia, 1185–1201. – Medieval spirituality in Scandinavia and Europe. A collection of essays in honour of Tore Nyberg, Odense, 2001, lk. 121–137.

Liivlaste asustused
Väina alamjooksul
10.–12. sajandil.
Joonis E. Mugurēvičs,
2008.

1. küla
2. linnus koos
aolinnaga
3. linnus
4. kääbas
5. kalme

oli ka kaupmeestel, kuid nemad pidid meistrid sisse ostma. Visby saksa kaupmeeste Maarja kiriku arhitektuuris kajastuvad kõik suuremad poliitilised muutused Läänemere regioonis – Heinrich Lōvi saksi ehituskunstist kuni Lippe Bernhardi tsistertslaste arhitektuurini.⁷ Vastavalt sellele, kuidas muutusid võimukandjad, muutusid ka meistrid. Seega ei tähenda Ojamaalt meistrite toomine veel seda, et nad ka tegelikult olid ojamaalased.

Kroonika sissejuhatava osa pealiskaudsust saaks seletada allikate puudulikkusega, sest Liivimaa kristianiseerimise algusajaga puudub Henrikul personaalne seos. Samas olid nii Meinhard kui ka Henrik ühe kloostris kasvanud. Ehkki Meinhard oli selleks ajaks juba Segebergi kloostrist lahkunud, kui Henrik õpinguid alustas, pidid uudised Liivimaa misjonist

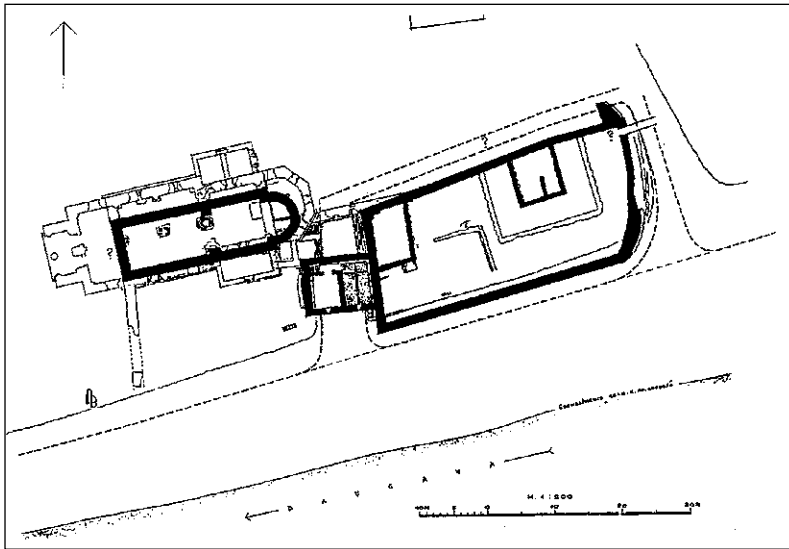
ka sinna jõudma.⁸ Lisaks on uurijaid köitnud Henriku vaimustus relvade ja kõikvõimalike sõjaliste aktsioonide vastu, mida seletatakse tema võimaliku päritoluga aadlile lähedastest ministeriaalide kihist. Nii peavad arheoloogid Henriku sõjakäikude kirjeldusi küll kohati lünklikeks, aga siiski usaldusväärseteks.⁹ Seda tausta arvestades pidi kroonik väga hästi teadma, mida tähendas kivilinnuse ehitus tema kaasajal ja et see ei haaku kuidagi rahumeelse misjoniga. Seega tekib paratamatult kahtlus, et millestki on jäetud rääkimata või rõhuasetust muutes moonutatud tervikpilti. Sellist kirjutusviisi on kroonik harrastanud siis, kui asi puudutab taanlasti.¹⁰ Kuna siiani on Liivimaa kristianiseerimise algusaega vaadatud kirjalikest ja arheoloogilistest allikatest lähtuvalt, siis käesolevas artiklis on tähelepanu keskmes visuaalne aines.

⁷ K. Markus. The church on the borderland. The impact of crusading on the Gotlandic and Estonian architecture. – A storm against the infidel. Crusading in the Iberian peninsula and the Baltic region in the central middle ages. Brepols Publishers [ilmumisel].

⁸ J. A. Brundage. Introduction. Henry of Livonia, the writer and his chronicle. – Crusading and chronicle writing on the medieval Baltic frontier. A companion to the Chronicle of Henry of Livonia. Koost. M. Tamm, L. Kaljundi, C. Selch Jensen. Ashgate, 2011, lk. 2–4.

⁹ V. Lang, H. Valk. An archaeological reading of the Chronicle of Henry of Livonia: events, traces, contexts and interpretations. – Crusading and chronicle writing on the medieval Baltic frontier. A companion to the Chronicle of Henry of Livonia. Koost. M. Tamm, L. Kaljundi, C. Selch Jensen. Ashgate, 2011, lk. 316.

¹⁰ M. Mägi. Ösel and the Danish kingdom. Revisiting Henry's Chronicle and the archaeological evidence. – Crusading and chronicle writing on the medieval Baltic frontier. A companion to the chronicle of Henry of Livonia. Koost. M. Tamm, L. Kaljundi, C. Selch Jensen. Ashgate, 2011, lk. 317–341.

Üksküla kirik ja linnus.
Joonis: G. Jansons,
2002.

Üksküla kirik ja linnus

Erinevalt Henrikust annab 13. sajandi lõpul valminud Liivimaa vanema riimkroonika autor märksa värvikama pildi esimese linnuse ehitusest ja teeb seda saksa kaupmeeste silmade läbi: „Kuna nende käsi käis hästi, / sõitsid nad sellel maal / kuus miili edasi, / kus elas palju paganaid, / kellega nad samuti kauplesid / ja ka kauemaks sinna jäid, / kuni ehitasid ühe hoone. / Seda tehti loaga / Väina äärde ühele mäele. / Sinna rajasid nad suurepärase ehitise, / ühe nii tugeva linnuse, / et needsamad külalised ise / seejärel rahus sinna jäid / ja kaua kaubitsesid. / Ükskülaks kutsutakse seda / ja see asub praegugi Liivimaal.”¹¹

Linnuse ehitusest räägitakse ka 13. sajandi

keskpaiku kirjutatud anonüümses *Descriptiones terrarum*’is, kuid selle informatsiooni tõeväärtuses võib siiski kahelda, sest kaupmeeste esmakordne Väinale sattumine seotakse kastelli ehitamisega saarele, mis tähendab, et siin mõeldakse hoopis Holmi linnust.¹² Kui Henrik vähemalt mainib mõlemat linnust, siis siin on need tööpoolest ühte sulandunud.

Riimkroonika kirjelduse järgi võiks arvata, et linnus asetses liivlaste asustuse suhtes tsentraalselt, kuid tegelikult paiknes see keskusest eemal. Väina alamjooksu kõige tihedam asustuspriirkond jäi Salaspilsi ja Üksküla vahele,¹³ seal paiknes ka Baltikumi suurim kaubandus- ja käsitöökeskus Daugmale,¹⁴ mis oli Roberts Spir ise värske uurimuse kohaselt vene õigeusu misjoni mõju all.¹⁵

¹¹ Liivimaa vanem riimkroonika. Tlk. ja komm. U. Eelmäe, toim. E. Tärvel. Tallinn, 2003, lk. 210–225.

¹² M. Tamm. Uus allikas Liivimaa ristiusustamisest. Ida-Baltikumi kirjeldus *Descriptiones terrarum*’is (u. 1255). – Keel ja Kirjandus 2001, nr. 12, lk. 876.

¹³ . Mugur vičs. Mittelalterliche Siedlungen und Veränderungen der Siedlungsstruktur am Unterlauf der Daugava im 12. bis 13. Jahrhundert. – Lübecker Schriften zur Archäologie und Kulturgeschichte 7. Bonn, 1983, lk. 174, Ill. 44.

¹⁴ Daugmale ei olnud etniliselt homogeenne paik. Siin elasid ja kauplesid nii zemgalid, latgalid, liivlased kui ka skandinaavlased. A. Radi š. Daugmale, Jersika, Riga. The development of economic and political centres along the lower reaches of the Daugava. – Lübeck style? Novgorod style? Baltic Rim central places as arenas for cultural encounters and urbanisation 1100–1400 AD. CCC papares. 5. Koost. M. Auns. Riga, 2001, lk. 89–94; G. Zem tis. 10th–12th century Daugmale. The earliest urban settlement along the lower Daugava and forerunner of Riga. – Cultural interaction between East and West. Archaeology, artefacts and human contacts in northern Europe. Koost. U. Fransson jt. Stockholm, 2007, lk. 279–284.

¹⁵ R. Spir is. Archaeological evidence on the spread of christianity to the lower Daugava area (10th–13th century). – Rome, Constantinople and newly-converted Europe. Archaeological and historical evidence. Koost. M. Salamon jt. Vol. 1, Kraków etc. 2012, lk. 706.

Kiriku ehituseks andiski loa Polotski vürst.¹⁶ Kaupmeestele oli see aga siiski sobiv paik, sest seal ristus põhja-lõunasuunaline maantee ida-läänesuunalise veeteega.¹⁷ Keeleuurijate järgi osutab nimi Ykescola (Ykescole) jõe koolmekohale või liivasaarekestele, mis oli liivi üliku Ike valduses.¹⁸ Tee üle võimalike jõesaarte kulges linnuse kõrvalt või pigem linnuse alt,¹⁹ sest Väina kallas oli selles kohas järsk ja kõrge. Seetõttu võiski Väinal sõitjatele jääda mulje, et linnus rajati mäele. Müür kulges piki jõe ligi 40 meetri ulatuses ning kindluse laius võis küündida kuni 20 meetrini. Kuna jõepoolse müüri on tõusuveed ja jää kaasa viinud, pole linnuse tegelikku mahtu võimalik määrata. Arhitekt Gunars Jansoni rekonstruktsiooni järgi oli Meinhardi linnus ebakorrapärase ristküliku kujuga, mis osaliselt järgis pinnavormi.²⁰ Müür oli laotud kivist jõekaldast robustselt murtud dolomiitplaatidest, ulatudes alla kuni 1,9 meetri paksuseni. Kõrgus võis küündida 4–5 meetrini.²¹ See oli liivlaste alal esimene mõrdiga laotud kiviehitus, ja nagu Henrik väidab, toodi ehitusmeistrid 1185. aasta suvel Ojamaalt.²²

Kiriku ehitust liivlaste külla oli aga Meinhard alustanud aasta varem.²³ Seega pidi see olema puust hoone, tõenäoliselt valminud liivlaste kaasabil, kuid Saksa kaubalaevadel pidi olema samuti puusseppi. Liivimaa esimene pühakoja jaoks oli asukoht mõtlemapanev. Teede ristumiskoht on maastikuliselt olulise tähendusega, kuid ka ebatavaline. Koha nõrkus ilmnis juba järgmisel talvel, kui

preester koos ükskülastega pidi leedulaste eest metsa pagema. Linnust oli tõepoolest vaja nii Meinhardile kui kaupmeestele. Seoses Riia hüdroelektrijaama ehitamisega toimusid nii Ükskülas kui ka Holmi saarel 1968–1975 põhjalikud arheoloogilised kaevamised,²⁴ mis ongi hilisematele uuringutele peamiseks allikmaterjaliks, sest mõlemad paigad jäid tammi ehituse tõttu vee alla. Väljakaevamistel selgus, et kirik paiknes linnuse kõrval, teiselpool vallikraavi, olles sellega ründajatele kerge saak. Ühine kaitsepiire valmis alles hilisemas järgus. Liivlaste küla aga asus kohe linnuse ja kiriku taga. Seega on igati tõenäoline, et Meinhardi esimene kirik paiknes samas kohas, kus hilisemadki, ning keskaegseid ehitisi on seal olnud vähemalt kolm. Esimene puust, siis apsiidiga ühelööviline ning seejärel sirge koorilõpmikuga ja natuke laiema ruudukujulise pikihoonega kivist kirik.²⁵

Läti historiograafias on kujunenud valdavaks seisukoht, et Ojamaa meistrid ehitasid koos linnusega apsiidikiriku. Esmapilgul tundub selline seletus väga mõistlik. Tõenäoliselt hävis Meinhardi puukirik leedulaste rünnakus ning apsiidiga kirikuid ehitati samal ajal ka Ojamaal. Samas on arheoloog Jānis Graudonis õigusega juhtinud tähelepanu, et apsiidikiriku vundament on valminud maakividest, kuid Meinhardi-aegse linnuse vundamendid lubjakivi plaatidest.²⁶ Sellest võiks järeldada, et Ojamaalt tulnud meistrite ehitatud linnuse kõrval seisis siiski puukirik. Kes aga ehitas siis apsiidikiriku? Suurema selguse saamiseks tuleb suunduda 10 kilomeetrit Riia poole, kus asus Holmi saar.

¹⁶ HLK, I, 3.

¹⁷ J. Graudonis. Archäologische Forschungen in Uexküll. – Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung 4 (1995), lk. 480.

¹⁸ U. Sutrop. Liivimaa kroonika Ykescola ~ Ykescole ja Üksküla. Tõnu Karma 80. sünnipäevaks. – Emakeele Seltsi Aastaraamat 49 (2003), lk. 93.

¹⁹ J. Graudonis. Archäologische Forschungen in Uexküll, lk. 481.

²⁰ G. Jansons. Ikš iles viduslaiku bazn ka un pils. Rīga, 2004, lk. 38.

²¹ I. Ose. Die ersten Burgen mit regulärem Grundriss in Lettland, lk. 143, 146.

²² HLK, I, 6.

²³ HLK, I, 3.

²⁴ J. Graudonis. Archäologische Forschungen in Uexküll, lk. 475–508; . Mugur vičs. Viduslaiku ciems un pils Salaspils novads. LU Latvijas vāstures institūts. Rīga, 2008.

²⁵ Väljakaevamiste tulemusi tõlgendavad uurijad erinevalt: J. Graudonis. Archäologische Forschungen in Uexküll, lk. 481; G. Jansons. Ikš iles viduslaiku bazn ka un pils, lk. 38–39. Sirge koorilõpmikuga kiriku kivi on võetud samast dolomiidipõndakust, mille peal kirik asub. Kirjavahetus Helle Perensiga 21.11.2013

²⁶ J. Graudonis. Archäologische Forschungen in Uexküll, lk. 501.

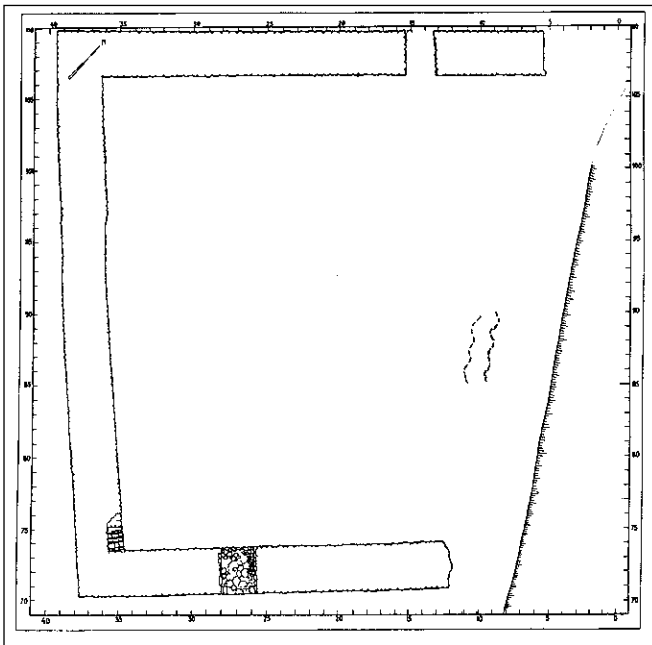
Holmi linnus

Laevaga jõesuudmest ülesvoolu sõites jõuti pärast Riiat ligi 9 km pikkuse Dole saareni, kus Väina jõgi kaheks hargnes. Jõeharud kohtusid uuesti Salaspilsi juures, jättes enda vahele väikese Holmi saare. Linnus rajati saare sellele küljele, kuhu jäi Väina jõe sügavam ja seega paremini laevatav haru. Nii oli seal võimalik kontrollida kogu laevaliiklust. Vastaskaldal paiknes liivlaste Salaspilsi linnus. Saare madalad kaldad ujutati kevadise suurvee ajal üle, kuid kõrgem osa ulatus 6–7 meetrit üle tollase veetaseme ning seal paiknes liivlaste küla.²⁷

Kivilinnus ehitati küla kõrvale, seni kasutamata alale. Müüridest oli säilinud koguulatuses üks külg (40 meetrit) ning kaks

täisnuruga all kulgevat müüri, vastavalt 23 ja 34,5 meetrit.²⁸ Puudus jõepoolne külg ja see linnuse nurk, mis jäi suurvee ajal voolu surve alla. Väina tugevast voolust räägib ka Henrik.²⁹ valds Mugur vičsi arvates oligi algne linnus sellise ebamäärase kujuga, sest jõepoolisel kaljupangal puudus vajadus müüri järele, piisas püstpalkidest palissaadist, millest leiti kolm postiauku. Nelinurkne kastell valmis alles teisel etapil.³⁰ Ieva Ose ei ole sellise rekonstruktsiooniga nõus, juhtides tähelepanu, et kõikidel Väina-äärsetel linnustel puudub jõepoolne külg. Tema arvates oli Holmi linnus kohe algusest peale ehitatud kastellina. Leitud püstpalkide jäljed pärinevad hoopis hilisemast perioodist, kui jõepoolne müür oli juba lagunenu.³¹

Osega võib nõustuda. Kui oleks tõepoolest

Holmi linnus.
Joonis: Ē. Mugurēvičs,
2008.

²⁷ . Mugur vičs. Die Dorfsiedlung und die Burg Holme bei Salaspils (Lettland) im Mittelalter. – Zwischen Lübeck und Novgorod. Wirtschaft, Politik und Kultur im Ostseeraum vom frühen Mittelalter bis ins 20. Jahrhundert. Norbert Angermann zum 60. Geburtstag. Toim. O. Pele, G. Pickham. Lüneburg, 1996, lk. 99; . Mugur vičs. Mittelalterliche Siedlungen, lk. 174.

²⁸ K. v Lōwis of Menar. Burgenlexikon für Alt-Livland. Riga, 1922, lk. 70; . Mugur vičs, Viduslaiku ciems un pils Salaspils novads, lk. 64.

²⁹ HLK, X.1.

³⁰ . Mugur vičs, Die Dorfsiedlung und die Burg Holme, lk. 104; . Mugur vičs, Viduslaiku ciems un pils Salaspils novads, lk. 174.

³¹ I. Ose. Die ersten Burgen mit regulärem Grundriss in Lettland, lk. 144.

Holmi linnuse müür.
Foto: V. Raam, 1971.
RR, f. 20, n. 2, s. 134, neg. 1.

olnud kavatsus piirata müüriga vaid kolme külge, oleks linnus paigutatud jõe suhtes teise nurga all. Miks on vaja ehitada kastellilaadset linnust, millest üks neljandik on diagonaalis maha lõigatud?

Holmi linnuse müüriladu erineb täielikult Üksküla omast. Müüri sise- ja välispind olid laotud hoolikalt tahatud standardsuuruses kivikihtidest, kus kitsamad kihid vahelduvad laiematega, välis- ja sisepindade vahe on aga täidetud mördiga segatud kivitükkidega (Schalenmauer). Vundament koosnes suurtest maakividest. Müüri laius oli märkimisväärne, ulatudes 3–3,25 meetrini. Kõrguseks hindavad Läti uurijad 4–5 meetrit.³² Kahjuks ei ole sealse geoloogid uurinud kivide päritolu.³³ Tõenäoliselt oli müüri harjal puust kaitserinnatis, sest Henriku kirjelduse järgi pandi piiramisel müürile tuli otsa.³⁴

Kuidas oli siis võimalik, et Ojamaa meistrid ehitasid järjestikustel aastatel kaks täiesti erinevas tehnikas linnust? Mõtlemata paneb ka see, et Ojamaa saarel sel perioodil linnuseid üldse ei ehitatud. Ainus kindlusehitis oli Visby linnamüüri Püssirohutorn (Krutttornet),

mis valmis algselt eraldiseisva tornlinnusena (rootsi keeles *kastal*) sadama põhjapoolse sissesõidu kaitseks 1160.–1161. aasta paiku. Arvatavalt oli samasugune ka sadama lõunaosas. Mõlema kaitsetorni ehitamise põhjuseks oli Heinrich Lövinga sõlmitud kaubanduslepe, mis eeldas saksi kaupmeeste kaitset Visby sadamas.³⁵ Püssirohutorni müürilaol ei ole aga mingit seost Holmi linnuse müürilaoga. Teised Ojamaa tornlinnused paiknevad rannikuäärsetes kirikuaedades, kuid algselt täitsid need lao ja pelgupaiga funktsiooni nendes suurmajapidamistes, kel oli piisavalt jõukust ka kiriku ehitusse investeerimiseks. Tegemist ei olnud tavapärase kihelkonnakirikute, vaid erakirikutega. Tornlinnuste ehitust dateeritakse kas 12. sajandi teise poolde või 13. sajandi algusse. Dendrokronoloogia on näidanud pigem hilisemat aega.³⁶ Ka need romaani kirikud, mis valmisid 12. sajandi viimastel kümnenditel, on hoopis teistsuguse müürilaoga, sh. saksa kaupmeeste Visby Maarjakirik. Kuid tegelikult Henrik ei ütlegi, et Holmi linnuse ehitasid Ojamaalt tulnud meistrid.

³² . Mugur viçs, Die Dorfsiedlung und die Burg Holme, lk. 104; I. Ose. Die ersten Burgen mit regulärem Grundriss in Lettland, lk. 144, 146.

³³ Kirjavahetus Läti ülikooli geoloogiamuuseumi teaduri dr. Vija Hodirevaga 25.11.2013

³⁴ HLK, X.8.

³⁵ A. Andrén. Det medeltida Gotland. Historiska Media. Lund, 2012, lk. 135.

³⁶ *Ibid.*, lk. 40, 42.

Pärast Üxsküla linnuse valmimist sõitis Meinhard Saksamaale, kus ta 1186. aastal pühitseti piiskopiks. Lüübeki Arnoldi kirjelduse järgi rääkis ta Bremeni toomkirikus innukalt peapiiskop Hartwigile ja kapiitlile oma plaanidest alustatud tööd jätkata. Et tal selleks tegevuseks oleks piisavalt legitiimsust, tõsteti ta piiskopi aujärjele.³⁷ Liivimaale tagasimineku kohta täpsem informatsioon puudub, sest järgmise kümne aasta sündmused moodustavad ühe põgusa kokkuvõtte mõne pikemalt lahti kirjutatud episoodiga. Kaupmeestega koos ringi reisivast vaimulikust on saanud Bremeni misjoni juht Liivimaal, kuid see fakt leiab ainult möödaminnes mainimist. Mantlipärija piiskop Bertholdi (1196–1198) kolm valitsusaastat leiavad rohkemat käsitlust kui Meinhardi kümme. Võib-olla aitaks krooniku kidakeelsust paremini mõista Holmi linnuse lähim arhitektuurne paralleel – piiskop Absaloni linnus Kopenhaagenis.

Taani 12. sajandi linnused

Kroonik Saxo kirjeldab Taani ajaloo 14. peatükis, kuidas piiskop Absalon takistas Norra laevastiku randumist „Kaupmeeste sadamas” (*portus mercatorum*, taani keeles Købmandshavn) ning rajas samal, 1167. aastal, sadama kaitseks uue linnuse. See ehitati „mere saarele”³⁸, mis tähistas rannaäärset saart kohe sadama vastas. Tänapäeval asub sel kohal Taani kuningaloss Christiansborg.

Kuningas Valdemar I (1157–1182) lähima nõuandjana oli Absalon 12. sajandi teise poole mõjukamaid poliitikuid Taanis, olles nii

Roskilde piiskop (1158–1192) kui ka Lundi peapiiskop (1178–1201). Sjællandide saare kiriklik keskus Roskilde ei olnud kaubalaevadele sobiv randumiskoht, mistõttu kujunes idaranniku sadamast oluline, kuninglikus valduses olev kaubanduskeskus. Absaloni mainitakse kroonikas küll linnuse ehitajana, kuid algselt pidi see olema kuninglik omand, sest Valdemar kinkis nii linna kui ka linnuse piiskopile.³⁹ Millal see täpselt toimus, pole teada, kuid kindlasti enne, kui temast sai Taani kõrgeim kirikupea. Seda võib välja lugeda 1186. aasta paavsti kirjast. Urbanus III kinnitas Absaloni testamendi, millega viimane pärandas saadud kingituse Roskilde piiskopitoolile, sest temast oli saanud Lundi peapiiskop. Kuid talle jäi ka ametist tagasi tõmbudes eluaegne õigus linnust kasutada.⁴⁰ Absaloni jaoks oli Havni linnusel oluline tähendus. Sellest annab tunnistust fakt, et ta võttis 1177. aastal „oma majas” („oma linnuses”) vastu ameti maha pannud Eskili, kes oli teel Prantsusmaale Clairvaux kloostri.⁴¹

Absaloni linnus koosnes ringmüürist ja selle sees paiknevatest eluhoonetest. Müüri vundament oli laotud maakividest, seinad välis- ja siseküljel kvaadritest ning nende vahe täidetud mördiga segatud maa- ja lubjakivi tükkidega. Välisküljel olid eriti hoolikalt töödeldud kiviplokid, siseküljel võisid need vahelduda maakividega.⁴² Niisamuti oli see Holmi linnuses. Kuid müüri paksus oli vaid pool Holmi müüri paksusest (1,5 m) ning kunagist kõrgust hinnatakse 5–6 meetrini, selle peal oli puidust kaitsekäik.⁴³ Linnuse välisarhitektuurile oli pandud erakordselt suurt rõhku, mis eeldas meistritelt

³⁷ Die Chronik Arnolds von Lübeck. Nach der Ausgabe der Monumenta Germaniae übersetzt von J. C. M. Laurent. Berlin, 1853, VII.9; K. Kolk. Lüübeki Arnold. Liivimaa pööramisest. – Tuna 2004, nr. 1, lk. 81.

³⁸ Saxo Grammaticus. Gesta danorum. Danmarkshistorien. Toim. K. Friis-Jensen, tlk. P. Zeeberg. Det Danske Sprog- og Litteraturselskab. København, 2005, Bd. 1–2, 14:34,6; 14:35,1.

³⁹ K. E. Frandsen. Hvad fik Absalon af kong Valdemar? – Absalon fædrelandets fader. Toim. F. Birkebæk, T. Christensen, I. Skovgaard-Petersen. Roskilde Museums Forlag, 1996, lk. 195; B. Skaarup. Absalon og byen Havn. – Absalon fædrelandets fader. Toim. F. Birkebæk, T. Christensen, I. Skovgaard-Petersen. Roskilde Museums Forlag, 1996, lk. 165–166.

⁴⁰ J. Hertz. Absalons borg ved Havn. – Absalon fædrelandets fader. Toim. F. Birkebæk, T. Christensen, I. Skovgaard-Petersen. Roskilde Museums Forlag, 1996, lk. 177.

⁴¹ Saxo Grammaticus, 14:55,4; 14:55,16.

⁴² J. Hertz. Absalons borg ved Havn, lk. 181, 188.

⁴³ *Ibid.*

kõrget professionaalsust. Kuna ehituskivina on kasutatud Sjællandis kaguosas paikneva Stevns'i klindi ülemise osa tugevat lubjakivi,⁴⁴ siis võib oletada, et meistrid töötasid sealses kivimurrus.⁴⁵ Stevns'i lubjakivi kasutati ka Vordingborgi linnuse ehitamiseks Sjællandil lõunarannikule, kvaadrite suurus ja kuju on väga sarnased Absaloni linnuse müüritisele.⁴⁶ Stevns'i klint paikneb täpselt nende kahe ehitise vahel ning kaugele merre ulatuva poolsaare tipuna jääb laevatee äärde. Nii tegi Absalon 1171. aastal sõjakäigult naastes peatuse Stevns'i klindi juures, et korjata rannalt viskekive oma linnuse kaitseks.⁴⁷

Esimene tõeline keskaegne linnus ehitati Taani pinnale 12. sajandi I poolel. Lõuna-Jüllandi hertsog Knud Lavard rajas Slesvigi (sk. Schleswig) linna kaitseks Jurisborgi (Skt. Jørgensborg) linnuse Måge saarele Slieni fjordis. Siit valvati sissesõitu Slesvigisse. Seega oli Jurisborgil sarnane funktsioon Havni linnusele. Sellest sai alguse nn. riigilinnuste rajamine Taani rannikupiirkondade kaitseks. Ehitusisandaks oli kuningas Valdemar ja tema lähikond, s. t. kasuvennad Absalon ja Esbern Hvide. Koos kindlustasid nad Sjællandil ranniku: Absalon rajas idakaldale Havni linnuse, Esbern läänekaldale Kalundborgi, Valdemar lõunarannikule Vordingborgi. Lisaks lasi kuningas ehitada linnuse Sprogø saarele, mis jääb praegu Suur-Belti silla alla, kuid omal ajal oli see valvepostiks põhja-lõunasuunalisele laevaliiklusele ning kindlustas ka Sjællandil ja Fyni saare vahelist ülesõitu.⁴⁸ Põhitüübilt jagunevad Taani 12. sajandi linnu-

sed kaheks: tornlinnus, mida enamasti ümbritseb ringmüür (Sprogø), ning ilma tornita ringmüür, mis täitis nii elupaiga kui ka representatiivset funktsiooni (Havn, Kalundborg). Kujult olid viimased kas hulknurksed või ümmargused, tornlinnuseid ümbritses aga nelinurkne kastell. Ehitusmaterjalina kasutati lubjakivi või tol hetkel siin piirkonnas ultramoodsat tellist.⁴⁹

Kiviehitiste tähendust 12. sajandi kontekstis näitab ehedalt Ringstedi kloostrikirikus Valdemar Suure hauast leitud pliist plaat, mille esiküljel ülistatakse kuningat nii vendide alistajana kui suure ehitajana. Seal seisab, et Valdemar ehitas riigi kaitseks põletatud kivist müüri (*Danewerch*) ja Sprogø linnuse.⁵⁰ Ehkki Taani lõunapiirile oli kaitserajatisi püstitatud sajandeid, tõstetakse Valdemari puhul esile just uue materjali kasutust.

Kui võrrelda Holmi linnust samaaegsete Taani linnustega, siis sobib see üldisesse pilti väga hästi. Kivitöötlus ja müüri- ja laevatehnika on sarnased Absaloni linnusele. Ka Holmis olid ringmüüri sees eluruumid, kuid kogu kompleks oli Havniga võrreldes siiski rohkem militaarse kui representatiivse funktsiooniga. Taani uurijad on samuti rõhutanud Havni linnuse tagasihoidlikku kaitsetugevust, mereröövleid sai sellega peletada, kuid otsesele sõjategevusele see vastu ei pidanud.⁵¹ Holmi kaitsemüüri on seetõttu suurem sarnasus Sprogø kastelliga. Tegelikult võibki seda pidada kahe Taani linnusetüübi sünteesiks, jäädes ka mõõtmetelt Sprogø (u. 25 x 28 meetrit⁵²) ja Havni (diameeter u. 53 meetrit⁵³) vahele.

⁴⁴ A. ja A. Pöldvere. Taani geoloogiast, kaevandamisest ja usaldusest. – Keskkonnatehnika 2010, nr. 6, lk. 42.

⁴⁵ J. Hertz. Absalons borg ved Havn, lk. 189.

⁴⁶ D. Wille-Jørgensen. Wiederverwendete Kalksteinquader in der Burg zu Vordingborg. – *Castella Maris Baltici* 3–4. Turku, Tartu, Malbork, 2001, lk. 241–245.

⁴⁷ Saxo Grammaticus, 14:49,1.

⁴⁸ I. Ericsson. Südsandinavien. – *Burgen in Mitteleuropa. Ein Handbuch. Bd. I. Bauformen und Entwicklung.* Koost. H. W. Böhme jt. Deutschen Burgenvereinigung e. V. Stuttgart, 1999, lk. 284; J. Hertz. Absalons borg ved Havn, lk. 190–191.

⁴⁹ J. Hertz. Absalons borg ved Havn, lk. 190–191; D. Wille-Jørgensen. Wiederverwendete Kalksteinquader Kalksteinquader in der Burg zu Vordingborg, lk. 245. Riigilinnuste kõrval rajati ka väikesed ülikulinnused, mis kujutasid endast pigem tugevaid kivimaju: J. H. Lind, C. Selch Jensen, K. Villads Jensen, A. L. Bysted. Taani ristsõjad – sõda ja misjon Läänemere ääres. Tallinn, 2007, lk. 125–126.

⁵⁰ V. Hermansen, P. Nørlund. Danmarks kirker: 5, Sorø amt, Bd. 1. København, 1936, lk. 162.

⁵¹ J. Hertz. Absalons borg ved Havn, lk. 190–191.

⁵² D. Wille-Jørgensen. Wiederverwendete Kalksteinquader in der Burg zu Vordingborg, lk. 245.

⁵³ J. Hertz. Absalons borg ved Havn, lk. 181.

Arhitektuuri kõrval tahaks aga eriti esile tõsta maastikulist paiknemist. Enamik Taani 12. sajandi linnustest paikneb saartel, kust oli võimalik kontrollida laevaliiklust. Henriku kroonikas esinev nimetus *castrum Holme*⁵⁴ tähistab Skandinaavia keeltes väikesel saarel paiknevat kindlust ning saare asukohast tulenevalt oli see parim koht Väina liikluse kontrolli all hoidmiseks. valds Mugur vičs tahaks küll nime päritolu tunduvalt varasemasse aega viia, sidudes selle Östergötlandis paikneva Högby ruunikivi tekstiga, milles räägitakse viie venna hukkumisest erinevais maailma paigus. Üks neist sai otsa kohas nimega „holmi”, mida Mugur vičs peab M rti salaks,⁵⁵ Rootsi runoloogid aga Bornholmiks.⁵⁶ Väina saar on siiski liiga väike koht, et see võiks leida kohanimena ruunikivil mainimist.⁵⁷ Seega võib praeguses uurimisseisus ikkagi väita, et nimi *Holme* ilmub kirjalikesse allikatesse koos linnusega ning sellisena kajastab hästi Taani riigilinnuste rajamise strateegiat.

Üksküla piiskopkond

Tulles tagasi Üksküla kiriku juurde, väariks rõhutamist apsiidkiriku ja Holmi linnuse ehitustehnika teatav sarnasus. Kiriku vundament oli rajatud mõrdiga segatud maa- kividest ning selle peale püstitatud müür järgis *Schalenmauer*'i tehnikat. Nii avastati väljakaevamistel apsiidi sise- ja välisküljel professionaalse töötusega kiviplokid, mis oma asetusest ja suuruselt meenusid Holmi linnuse omi.⁵⁸ Sellest võiks teha ettevaatliku järelduse, et Üksküla esimene kivist ehitati koos Holmi linnusega. Liivlaste ristimi-

seks ja kristluse levitamiseks piisas puukirikust, kuid kapiitli jaoks oli vaja turvalisemat ja ka representatiivsemat ehitist. Piiskopiks pühitsemine peaks markeerima olulist raja- joont Liivimaa misjonitöös, kuid kirjalikest allikatest see välja ei paista. Nagu varem mainitud, libiseb Henrik sellest nagu muuseas üle. Lüübeki Arnold on ainus, kes toob välja aastaarvu 1186, mistõttu on isegi tekkinud kahtlused selle fakti õigsuses.⁵⁹ 1188. aastast on seevastu kaks paavst Clemens III kinnituskirja, kus mainitakse Üksküla piiskopkonda ja selle allumist Bremeni peapiiskopile. 25. septembri kirjas on see vaid üks piiskopkond teiste seas, 1. oktoobri omas aga eraldi esile toodud koos kirjeldusega piiskop Meinhardi eelnevast misjonitööst.⁶⁰ Et Henrik mainib Meinhardi peret ja vendi, siis mingis koosseisus kapiitel Ükskülas töö- pooldest eksisteeris.⁶¹ Vahest kõige kõnekam on aga liivlaste reaktsioon. Kui varem saadi Meinhardiga hästi läbi, siis pärast piiskopiks pühitsemist on suhtumine silmanähtavalt vaenulik.⁶²

Ehituskunstist lähtuv informatsioon näitab, et selliseks hoiakuks oli põhjust. Holmi linnuse püstitamine saarele vahetult enne liivlaste keskusse sisenemist oli väga tugev visuaalne sümbol. See ei olnud lihtsalt kivi- ehitist, vaid oma kvaliteedilt ja võimsuselt otsene jõudemonstratsioon. Niisuguse linnuse ehitamine nõudis häid meistreid ja raha ning selle ehitusisand pidi olema veendunud oma võimutäiuses.

Bremeni peapiiskop Hartwig II seda päris kindlasti ei olnud. Ta valiti ametisse 25. jaanuaril 1185. Hertsog Heinrich Lõvi vaimuliku ja usaldusalusena oli ta saanud Bremeni kiriku kanoonikuks, mistõttu peeti

⁵⁴ HLK, II.4.

⁵⁵ . Mugur vičs. Die Dorfsiedlung und die Burg Holme, lk. 102.

⁵⁶ RAÄ-nummer Högby 10:2. Swedish National Heritage Board: www.fmis.raa.se

⁵⁷ Ruunikivi „holmi” nime on seotud ka Novgorodiga (Holmgardr): E. Melnikova. Skandinavskie runičeskie nadpisi. Moskva, 1977, lk. 123; ning Väina jõe Dole saarega. Arnis Radi šī arvates tapeti mees Daugmale lähedal saarel: A. Radi š. Daugmale, Jersika, Rīga, lk. 91.

⁵⁸ G. Jansons. Ikš iles viduslaiku bazn ka un pils, lk. 58–59.

⁵⁹ K. Kolk. Lüübeki Arnold. Liivimaa põõramisest II. – Tuna 2004, nr. 2, lk. 39, 44.

⁶⁰ LUB I, 9–10.

⁶¹ HLK, I.9,11.

⁶² HLK, I.9.

tema valimist peapiiskopiks Welfide dünastia võiduks. Viimased olid aga väga lähedastes suhetes Taani kuningakojaga – Heinrich Lövi tütar Gertrud oli abielus Knud VI-ga. Tegelikult aga Hartwig distantseerus eksilist tagasi saabunud Heinrichist, püüdes luua häid suhteid keisriga ning võita koos Schauenburgi krahvi Adolf III-ga tagasi neid valdusi, mis olid eelkäija valitsusajal Bremeni kirikule kaotsi läinud. Kõige ambitsioonikamaks ettevõtmiseks kujunes 1188. aasta sõjakäik Dithmarscheni talupojariiki, mis jäi Elbe ja Eideri jõe vahele Põhjamere kaldal. Eider oli sakside ja taanlaste piirijõgi.⁶³ Ehkki sõjakäik ise oli võidukas, pandi talupoegadele peale nii kõrge maks, et need pöördusid Knud V poja, Slesvigi piiskopi Valdemari poole. 1189. aastal tungis piiskop Valdemar koos Knud VI venna hertsog Valdemariga Ditmarschenisse. Oodatud sissetulekute asemel pidi krahvile toetuse eest võlgu jäänud Hartwig kehtestama Bremeni linnakodanikele lisamaksu, mille tulemusena sunniti ta linnast lahkuma.⁶⁴ Bremeni peapiiskopkonda valitses aastatel 1189–1194 toomkapiitel.⁶⁵

Knud VI suhted keisririigiga olid ambivalentsed. Tema isa Valdemar I oli küll keisrile 1162. aastal truudust vandunud, kuid edasised suhted Saksamaaga olid ennekõike seotud Welfidega. Alles pärast Heinrich Lövi ebasoosingusse sattumist uuendas Valdemar 1181. aastal otsekontakte keisriga, mis viis abielupakti sõlmimisele tema tütre ja keisri poja vahel. Kui Valdemar 12. mail 1182 suri, saatis Knud oma õe koos poole lepingus määratud kaasavaraga Saksamaale. Kuna Knud ei näidanud järgnevatel aastatel üles valmis-

olekut keisrile truudust vanduda ja teist poolt tasuda, saatis keiser pruudi koos kaasavaraga 1187. aastal tagasi.⁶⁶ Ka tema ema Sofia, kes oli 1186. aastal abiellunud Thüringeni krahviga, saadeti Taani tagasi. Lüübeki Arnoldi järgi vihastas see Knudi niiväga, et sellest peale näitas ta avalikult üles vaenulikkust nii keisri kui ka sakslaste suhtes laiemalt, rõhutades oma ülemvõimu Läänemere lõunakaldal kuni Elbeni.⁶⁷

Tegelikkuses tähendas see nõudlust kogu Elbe ja Eideri vahelisele alale, s. t. Nordalbingieni allutamist. Siia jäi ka Segebergi klooster, mis paiknes ca 110 meetri kõrgusele lubjakivimäele ehitatud linnuse jalamil, järve ääres. Braun-Hogenbergi vaselõikelt⁶⁸ avaneb hämmastav pilt Segebergi hiliskeskaegsetest loodusoludest, mis ei saanud märkimisväärselt erineda Meinhardi-aegsetest. Koha potentsiaali vallutatud slaavlaste alade võimukeskusena nägi esimesena Knud Lavard, kes kavatses sinna 1130. aasta paiku rajada linnuse, kuid Schauenburgi krahv Adolf I tõrjus ta peagi piirkonnast välja.⁶⁹ Kuid Knud Lavardi mõte tehti teoks – keiser Lothar III rajas mäe otsa võidu tähi- seks Siegesburgi linnuse ning selle jalamile kloostri, mis sai tuntuks oma misjonitegevusega. Seega ähvardas Knud VI tagasi võtta piirkonna, mida tema vanaisa oli kunagi valitsenud. Kuid esialgu jäigi see ainult ähvarduseks. Taani kuningas jälgis kõrvalt Welfide ja Staufenite heitlust Nordalbingieni pärast, valmistades pettumust mõlemale poolele, kes käisid tema juures toetust küsimas. Keisril ei olnud aga aega riigi põhjapiirkondadega tegeleda, sest oli hõivatud

⁶³ O. Auge. Konflikt und Koexistenz. Die Grenze zwischen dem Reich und Dänemark bis zur Schlacht von Bornhöved (1227) im Spiegel zeitgenössischer Quellen. – 1200 Jahre Deutsch-Dänische Grenze. Tagungsband. Koost. S. B. Frandsen, M. Krieger, F. Lubowitz. Neumünster, 2013, lk. 71–94.

⁶⁴ Die Chronik Arnolds von Lübeck, III.13, 22; H.-O. Gaethke. Knud VI. und Waldemar II. von Dänemark und Nordalbingien 1182–1227. Teil I. – Zeitschrift der Gesellschaft für Schleswig-Holsteinische Geschichte 119 (1994), lk. 64–65; J. Ehlers. Heinrich der Löwe. Eine Biographie. München, 2008, lk. 376.

⁶⁵ M. Hellmann. Die Anfänge christlicher Mission in den baltischen Ländern. – Studien über die Anfänge der Mission in Livland. Koost. M. Hellmann. Sigmaringen, 1989, lk. 31.

⁶⁶ F. Opll. Friedrich Barbarossa. Darmstadt, 2009, lk. 283.

⁶⁷ Die Chronik Arnolds von Lübeck, III.21.

⁶⁸ G. Braun, F. Hogenberg. Civitates Orbis Terrarum. Köln, 1593. Arx Segeberga.

⁶⁹ I. Ericsson. Mittelalterliche Wehrbauten in Schleswig und Holstein. – Castella Maris Baltici 1. Koost. K. Drake. Stockholm, 1993, lk. 71.

ristisõjaga Pühal Maal. Kuigi taanlased vallutasid Nordalbingieni alles 1203. aastal ning Lüübekist sai kuninglik linn, oli nende kohalolu piirkonnas kogu aeg tajutav.⁷⁰

Holmi linnuse rajamine sobib sellesse konteksti hästi. Meinhardil ei olnudki piiskopiks saades kellegi muu kui taanlaste poole pöörduda. Läänemere-regiooni lõuna- ja idaosa kuulus nende mõjupiirkonda. See tuleb väga hästi välja Lüübeki rae kaalutlustest 1191. aastal, kui arutati, missuguse valitseja alla võiks vabatahtlikult minna. Kaubitsemisvõimalusi arvestades eelistati pragmaatilistes julgeolekukaalutlustes Taani kuningat, kuid kardeti keisri viha.⁷¹ Meinhardil oli aga põhjust karta Knud VI viha, sest just sel märkimisväärusel 1187. aastal, kui kuningas kõikide sakslaste vastu kättemaksu haudus, pidi värske piiskop tegelema toomkapiitli moodustamise ja neile sobilikule elu- ja palvetingimuste loomisega. Seega on vägagi tõenäoline, et järgnevaid samme Liivimaal kooskõlastati Taani kuningaga. Nii toimus see vendide sõja ajal, kui sõprussideme sõlminud Heinrich ja Valdemar jagasid ära vallutatavad piirkonnad.⁷² Ka piiskop Alberti ametisseastumisel toimus esimene ametlik visiit Taani kuninga juurde.⁷³ Taanlased märgistasid oma kohalolu piirkonnas linnusega Holmi saarel. Sellisel juhul on mõistetav, miks peapiiskop Hartwig taotles paavstilt kinnituskirja, kus eraldi rõhutatakse Üksküla piiskopkonna alluvust Bremenile. See seletaks ka Henriku mahavaikimised ning Riia kiriku hilisemad eneseõigustused, sh. väited, et Riia kirik on vanem kui taanlaste ristsõda ja misjonitöö selles piirkonnas.⁷⁴

Kokkuvõtteks võib nentida, et Henriku töö kandis vilja. Kui meil poleks visuaalseid allikaid, oleks raske Bremeni kiriku posit-

siooni Liivimaa misjonis kõigutada, ehkki teatud vasturääkivused on paljusid ajaloolasi vaevanud. Segebergi kloostrist on ajalookirjutistes korduvalt juttu olnud, kuid keegi ei ole varem pööranud tähelepanu selle asukoha looduslikele oludele, mis selgitab Üksküla linnuse ehituse tagamaid. Mäletavasti kirjeldasid kaupmehed seda kui mäe otsas paiknevat kindlust, mis haakub hästi ka tegelike loodusoludega. 12. sajandi kontekstis oli see tavaline, et kaupmehed lasid ehitada kivikirikuid nende jaoks olulistes kaubitsemiskohtades, mis ühtaegu täitsid ka lao ülesandeid, kuid linnuste ehitamine oli siiski militaarne aktsioon ja võimu näitamine. Meinhardi jaoks oli aga endastmõistetav, et linnus ja kloostrikommun kuulud kokku. Segeberg oli pidevalt erinevate vaenuvägede kokkupõrgete tallermaaks ja võib arvata, et kloostrielanikud leidsid varju linnuse kaitsvate müüride tagant. See seletab ka Meinhardi imestust kroonika algusosas, et liivlastel puuduvad kivist kindlused. Holmi linnus aga sobib oma asukohalt ja ehitusstiililt taanlaste riigilinnuste sekka, mis näitab, et Knud VI ambitsioonid siinse piirkonna osas olid märksa suuremad, kui senine ajalookirjutus seda kajastab.⁷⁵

Artikkel on valminud uurimisteema nr. IUT18-8 raames, mida rahastab Haridus- ja Teadusministeerium.

Kersti Markus

(1962), *PhD*, kunstiajaloo professor,
Tallinna Ülikool, Rüütli 6, 10130 Tallinn,
markus@tlu.ee

⁷⁰ H.-O. Gaethke. Knud VI. und Waldemar II. von Dänemark und Nordalbingien, lk. 64–99.

⁷¹ *Ibid.* lk. 75.

⁷² Helmolds Slavenchronik. Koost. B. Schmeidler, 3. edit. Hannover, 1937, 1. 87; Saxo Grammaticus, 14: 30,9.

⁷³ HLK, III.2.

⁷⁴ A. Selart. *IAM TUNC...* The political context of the first part of the Chronicle of Henry of Livonia. – The Medieval Chronicle, vol. 5 (2008), lk. 204. Taanlaste ristsõja kohta: J. H. Lind, C. Selch Jensen, K. Villads Jensen, A. L. Bysted. Taani ristsõjad – sõda ja misjon Läänemere ääres, lk. 166–195.

⁷⁵ Olen tänulik Linda Kaljundile, Anti Selartile, Villu Kadakasele, Marika Mägile ja Marek Tammele kaasmõtlemise ja heade nõuannete eest.